

DOI: 10.2478/amsh-2020-0014

ROMÂNI „VERSUS/CONVIEȚUIRE” SAȘI LA BISTRIȚA ÎN PERIOADA INTERBELICĂ

Adrian Onofreiu*

Abstract

Romanians „Versus/Cohabiting with” the Transylvanian Saxons in Bistrița during the Interwar Period

The author analyses the evolution of the relations between Romanians and Transylvanian Saxons in Bistrița during the interwar period (1918-1940).

The approach is based on his studies on administration, economics and education, which facilitated the act of writing this historical synthesis.

Keywords: *Romanians; Transylvanian Saxons; the interwar period; Bistrița; cohabitation*

Orașul Bistrița a definit de-a lungul devenirii istorice alternanța la putere, din punct de vedere politico-administrativ, a diferitelor etnii care au ajuns în postura favorizantă. Aici, unde statutul de început al elementului german - sașii - s-a manifestat încă de la marea colonizare medievală și până târziu, în epoca modernă.

O primă breșă s-a produs odată cu Außgleich-ul din 1867. Urmarea a fost aceea că administrația modernă, introdusă în 1870 și materializată la nivel organizatoric prin legea XXXIII/1876, a favorizat accesarea în funcții de conducere și a maghiarilor, cu preponderență la nivelul structurilor centrale și exterioare ale nou înființatului „comitat împreună Bistrița-Năsăud”¹.

* © 2021 Published by University Press. This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivs License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/>).

* Professor, Ph.D., Bistrița-Năsăud County Service of the National Archives.

¹ „În anii '80 [sec. XIX – n.n.] limba oficială (de protocol și în instituții) era germană; la fel, primarul și ceilalți funcționari erau germani”, consemnează Gustav Zikeli în memoriile sale. „Deoarece existau foarte puțini elevi maghiari, s-a căutat, cu toate mijloacele permise sau nepermise, copii cu părinți nemaghiari, pentru a intra în școală. *Politica de maghiarizare a început încă de pe atunci* (s.n.)”; Serviciul Județean Bistrița-Năsăud al Arhivelor Naționale, Fond *Zikeli Gustav*, d. 5, p. 18 (text tradus);

Falia astfel conturată a fost amplificată de situația realităților demografice. Evoluția în acest domeniu ne arată că în perioada 1880-1914, populația orașului Bistrița a crescut de la 8.000 de locuitori, în anul 1880, din care 4.800 sași, 58 %, la 12.300 locuitori, în anul 1914; dintre aceștia, sașii reprezentau un procent de abia 36,6 %, în timp ce numărul românilor a crescut de la 26 %, la 28 %, al maghiarilor, de la 6,7 % la 17,8 %, al evreilor, de la 4,8 % la 14,45 %².

De aceea, speranța că evenimentele declanșate de prima conflagrație mondială urmau să reazeze lumea - și implicit, teritoriul județului Bistrița-Năsăud – pe o cale nouă, s-a manifestat și aici.

În acest context, realitățile transilvănene post-conflict s-au conturat atât determinate de prevederile Rezoluției Adunării de la Alba-Iulia din 1 decembrie 1918, cât și de poziționarea etniilor în raport cu noile realități geo-politice.

Dacă la baza alcătuirii noului stat român a fost proclamat printre altele, principiul „deplinei libertăți naționale pentru toate popoarele conlocuitoare”³, aplicarea acestuia în practică a întâmpinat deseori greutăți care păreau, în multe cazuri, insurmontabile.

Deși unirea Transilvaniei cu România, proclamată și recunoscută cel puțin de sașii transilvăneni prin Declarația de la Mediaș, din 8 ianuarie 1919⁴ părea un proces legic și firesc, realitățile

în continuare, A.N.B-N., Fond/colecție...d...La nivelul comitatului însă, această situație s-a schimbat radical o dată cu încheierea pactului dualist. „Dar în afară de oraș, conducerea administrativă nu mai era a sașilor. *Puterea politică trecuse de partea națiunii dominante, a celei maghiare* (s.n.). Fișpanul [comitele] era ungur, toți funcționarii superiori județeni [comitatensi – n.n.], pretorii, judecătorii, procurorii, notarii publici, administratorii financiari, percepătorii, funcționarii poștei și ai căilor ferate, *aproape toți, unguri* (s.n.)”; apud Victor Moldovan, *Memoriile unui politician din perioada interbelică*, vol.I, ediția a II-a revăzută și adăugită, editori, Mircea Gelu Buta, Adrian Onofreiu, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2015, pp. 58-59.

² A.N.B-N., Fond *Gustav Zikeli*, d. 5, p. 40. Situația era ușor diferită în datele oficiale ale recensămintelor. La cel din 1880, înregistrarea consemna pentru orașul Bistrița: total, 8.083, din care, români, 2.064, maghiari, 561, germani, 4.954, slovaci, 30, ruteni, 5, croați/sârbi, 2, alte naționalități, 204; apud *Recensământul din 1880. Transilvania*, coord. Traian Rotaru, București, Editura Staff, 1997, pp. 82-83. Înregistrarea din 1910 consemna un număr total de 13.236 locuitori, din care: 4.470, români; 2.824, maghiari; 5.835, germani; 13, slovaci; 2, ruteni; 5, croați; alții, 82; apud *Recensământul din 1910. Transilvania*, coord. Traian Rotaru, București, Editura Staff, 1999, pp. 156-157.

³ Victor Moldovan, *op. cit.*, p. 78. Vezi și A.N.B-N., Fond *Anton Coșbuc*, d. 326, *passim*. „În proclamația apărută atunci – consemna Zikeli – toate naționalitățile conlocuitoare au fost asigurate de egalitatea în drepturi, drepturile la propriile lăcașuri de cultură, la autogovernare și propria jurisdicție”; Idem, Fond *Gustav Zikeli*, d. 5, p. 46.

⁴ În adunarea de la Mediaș, la care a participat din partea sașilor bistrițeni și Gustav Zikeli, aceștia au aprobat unirea și au anunțat „că devin partizani fideli ai noului stat”. Iar concluzia memorialistului recunoștea faptul că „după sute de ani de apartenență la Ungaria, am devenit cetățeni români”; *Ibidem*, pp. 46-47.

cotidiene interbelice au arătat că nu a fost un obiectiv simplu și ușor de realizat.

De aceea abordarea noastră propune o introspecție în domenii importante ale vieții cotidiene: administrație, economie, învățământ.

1.1. Administrație

Preluarea administrației de către autoritățile române a fost un proces sinuos, care a necesitat mult tact, dar în același timp și fermitate și s-a desfășurat și în județul Bistrița-Năsăud fără incidente majore.

Rezultatul s-a materializat în faptul că, după secole de evoluție specifică – consecință a preponderenței politice a etniei germane și, după 1876, la nivelul comitatului, a celei maghiare - orașul și, odată cu el, întregul județ, și-au schimbat autoritățile, iar puterea decizională a fost preluată de români.

O primă manifestare atitudinală s-a conturat și exprimat în anii 1919-1921, atunci când autoritățile Românei întregite au încercat să uniformizeze organizarea administrației. Preparate din perioada de activitate a Consiliului Dirigent⁵, propunerile diverselor grupuri etnice din județul Bistrița-Năsăud de atunci ne introduc în universul mental și atitudinal al acestora.

În sinteza înaintată de prefectul Gavril Tripon Consiliului Dirigent în martie 1919, se conturau cele două zone clar delimitate: cea românească, cuprinzând văile Someșului, Șieului și Bârgăului, care urmau să formeze un județ cu denumirea de Năsăud, pe de o parte, pe de altă parte, zona fostului District al Bistriței, până la Teaca și Reghin, majoritar săsească, care urma să formeze un viitor județ al Bistriței. Tripon menționa că această propunere avea ca bază proiectul din dezbaterile Dietei de la Sibiu, din 1863-1864, atunci când cele două etnii, românii și sașii, s-au înțeles în delimitarea teritoriilor din zona viitorului comitat Bistrița-Năsăud. În timp ce românii păstrau teritoriile în care erau majoritari și unde ființase granița militară aproape o sută de ani, sașii se retrăneau pe așa numitul Fundus Regius/Königsboden.

A treia propunere, asumată de o parte din reprezentanții celor două etnii, prezenta organizarea unui județ Bistrița-Năsăud extins teritorial, în care „să rămână în formațiunea de azi și să i se mai alăture câteva comune din județul Solnoc-Doboca și din cercul Tecii și în parte, să li se împlinescă și dorințele sașilor, alăturându-se la acest județ toate comunele care bisericește, aparțin la tractul protopopesc al Bistriței, unit și neunit, și lutheran, precum și unele

⁵ Vezi Adrian Onofreiu, *Petiționarism năsăudean. Memoriul din 1919 referitor la noua organizare administrativă*, în „ASTRA Năsăudeană”, Năsăud, serie nouă, anul I (VIII), nr. 2 (28), decembrie 2013, pp. 72-78.

comune de pe câmpie, care sunt în apropierea liniei ferate Bistrița-Mureș-Luduș și gravitează economiceste, către Lechința și Bistrița și sunt cu mult mai aproape de acest centru, decât de Cluj, Moci, Teaca, lipsindu-le comunicațiunea necesară”⁶.

În anul 1920 s-a constituit pe lângă Ministerul de Interne *Comisiunea pentru studiul unei noi arondări a județelor României*, care a elaborat două direcții de realizare: pe *județe mari* și pe *județe mijlocii*. Criteriile care au fost luate în considerare erau de ordin geografic (suprafață, configurația reliefului), economic (resurse naturale, grad de dezvoltare) și social-istoric (necesitățile populației, tradiții). Pentru o reală descentralizare administrativă era preconizată înființarea unei noi structuri administrative, *regiunea*. Proiectul conturat în anul 1921 prevedea realizarea unui județ Maramureș-Năsăud, alcătuit din structurile teritoriale de atunci ale județelor Maramureș, Bistrița-Năsăud, plasa Beclean din județul Dobâca și 23 de localități, majoritar săsești, din județul Cojocna (plasele Ormeniș și Teaca), cu reședința la Năsăud sau Bistrița⁷.

Opiniile factorilor de decizie, ale intelectualilor și altor reprezentanți din județul Bistrița-Năsăud creionau din nou aceeași poziționare teritorial-administrativă ca și în 1919, având la bază criteriul etnic.

În timp ce românii susțineau alcătuirea unei structuri administrative proprii, care să-i cuprindă din toate zonele unde erau covârșitor majoritari⁸, sașii persistau în ideea de a conserva starea de privilegiați de-a lungul istoriei, prin statutul lor de locuitori pe „pământul regesc”.

Pornind de la proiectul inițiat de Ministerul de Interne, și în cadrul județului Bistrița-Năsăud au fost exprimate astfel de opinii. Ele pot fi sintetizate pe mai multe paliere. Primul dintre acestea se referea la opiniile oamenilor din administrație, de la nivelul de conducere al plaselor - preturile - și a unor localități. Prin glasul funcționarilor acestor instituții, suntem transpuși într-o lume care era tributară încă cutumelor din trecut și care încerca să conserve cât mai mult din vechile „privilegii” ale autonomiei locale. Nu a fost întâmplător acest fapt, deoarece și structura administrativă definea două zone clare

⁶ Opinia era validată de reprezentanții confesiunilor religioase, protopopii greco-catolic Dionisie Vaida, ortodox, Grigore Pletosu și preotul evanghelic al Bistriței, Dr. Kisch; A.N.B-N, Fond *Prefectura județului Năsăud-prefect*, d. 125/1921, f. 59-60.

⁷ Vezi pe larg la Adrian Onofreiu, *Un proiect de „regionalizare” a României din anul 1921*, în „Anuarul Arhivelor Mureșene”, serie nouă, nr. II (VI), Târgu-Mureș, 2013, pp. 185-214.

⁸ Vezi argumentele pentru zona Văii Someșului, la Adrian Onofreiu, *Un proiect de regionalizare administrativă din anul 1921. Cazul plasei Rodna*, în „Cetatea Rodnei”, editor Muzeul Etnografic și al Mineritului-Rodna, anul XI, nr. 22, aprilie 2014, pp. 5-9.

conturate în evoluția istorică: pe de o parte, zona locuită majoritar de populația românească, din plasele Năsăud și Rodna-Veche, pe de altă parte, un teritoriu în care amestecul diverselor etnii: români, maghiari, sași era reprezentat de localitățile din plasele Iad/Livezile și Beșieniu/Viișoara.

O opinie separată a fost cea a reprezentanților conducerii reședinței județului, orașul Bistrița. Deși admitea necesitatea integrării în cadrele noului stat român, poziția administrației orașului Bistrița exprima dorința de a conserva autoguvernarea la nivelul comunității locale⁹ și pretindea dreptul de a-și păstra în continuare statutul de reședință a noii entități administrativ-teritoriale.

Un alt palier al dezbaterilor a fost cel de la nivelul diferitelor organizații și asociații, ca și acela al persoanelor publice cu notorietate. Aici, expresia sentimentului de frustrare pentru statutul din trecut sau dobândirea unuia nou, în condițiile de după 1918, și-a aflat expresia în adevărate radiografii, în care nu de multe ori, poziția pătimasă a luat locul analizei obiective. Nu surprind, de aceea, poziționările în funcție de numărul și etnia populației dintr-o anumită zonă, invocarea tradițiilor din trecut și perspectiva conservării a cât mai mult din acestea.

Pozițiile centrifuge, manifeste în opiniile unor reprezentanți ai diferitelor comunități etnice au ajuns să susțină inclusiv „federalizarea” administrativă pe criteriul etnic, prin constituirea a două entități administrative distincte, Bistrița și Năsăud.

În cazul primei variante sinteza Comitetului Executiv Săsesc al orașului Bistrița preciza la data de 10 martie 1921: „ca capitală (sic!) județului ar fi să se ieie în prevedere Bistrița, ca centru de comunicațiune industrial și cultural, care totodată, este sediul autorităților militare și dispune de localitățile de serviciu necesare și de locuință a funcționarilor, care Năsăudului îi lipsesc. Afară de aceea, gravitează cea mai mare parte a județului acesta (plasa Beșineu, Iad, Beclean, Ormeniș și Teaca) spre Bistrița. Pe baza celor mai sus expuse, dați-ne voie să facem propunerea ca noul comitat Bistrița-Năsăud să primească gravitala veche”¹⁰.

⁹ Cu titlu de exemplu menționăm doar faptul că până în anul 1924, protocoalele de ședințe ale comunității orășenești au fost redactate exclusiv în limba germană, în anul 1924-1925, bilingv, în germană și română și abia din anul 1925, numai în limba română; A.N.B-N., fond *Primăria orașului Bistrița*, protocoale de ședință a comunității orășenești, reg. inv. nr. 64-74 (1919-1926).

¹⁰ Apud Adrian Onofreiu, *Un proiect de „regionalizare a României din anul 1921. Cazul județului Bistrița-Năsăud*, în „Revista Bistriței”, Bistrița, XXVIII, 2014, doc. 2, p. 309. La 14 martie 1921 același organism revenea cu precizări conform cărora „observăm că la împărțirea propusă de noi, am luat în considerațiune rapoartele topografice, relațiunile industriale, culturale și de comunicație și numai întrucât, au fost fără periclitarea acestora, și cele naționale, cu considerare la înțelesul hotărârilor din Alba-

Din punct de vedere al românilor, pentru proiectatul județ Maramureș-Năsăud, capitala se dorea - în propunerea din 16 martie 1921, la Năsăud, motivat din punct de vedere geografic: „Năsăudul este așezat tocmai în centrul noului județ, în Valea Someșului, care cuprinde în sine plasele Rodna Veche, Năsăud și Beclean, și afară de aceea, e tocmai la întâlnirea celor mai principale linii de comunicație, care leagă, pe de o parte, Ardealul cu Bucovina, Moldova, Basarabia, Polonia și Rusia; iar pe de altă parte, cu Maramureșul și Cehoslovacia, această situație atât de favorabilă geografică, îl indică ca singurul loc potrivit de a fi capitala județului nou”; din punct de vedere strategic-militar: „Năsăudul are și un titlu de drept istoric de a fi capitală de județ, căci 112 ani a fost centrul istoricului district al Năsăudului, până la anul 1876, când ungurii, din motive politice, au anexat acest district la ținutul Bistriții, pentru ca, uniți cu sașii, să poată contrabalansa influența elementului românesc în afacerile județului. Dar mai presus de toate, Năsăudul este cel mai românesc centru dintre toate localitățile noului județ Maramureș-Năsăud, care ajungând capitala județului, cu cultura-i veche, românească, va putea să săvârșească o operă meritată de naționalizare”¹¹.

Dacă în plan administrativ județul conturat s-a concretizat în anul 1925, cu denumirea de Năsăud și reședința la Bistrița - ca o modalitate de a „mulțumi” atât pe sași, cât și pe români - în configurația teritorială aproximativă celei propuse în anul 1921, fără a include și Maramureșul, a rămas la fel de prezentă și manifestă tendința de clivaj între cele două etnii dominante în localitatea reședință a județului.

Și mai elocventă a fost situația în cazul aplicării în serviciu a românilor. Deși erau, din punct de vedere numeric, aproape egali sașilor, nu erau primiți în oficii, nici în localități și, cu atât mai puțin, în reședința județului, orașul Bistrița. Exemplele au fost nenumărate, iar presa le consemna ca atare.

„Favorul de a fi ocârmuiți de funcționari de neamul lor îl mai mult sașii decât românii.

Dacă sașii primesc scrisori oficioase românești, sunt și români, care primesc „bescheid”-uri nemțești în țara românească.

Ex: un funcționar sas plătit de statul român a dificultat niște scrisori în limba română de la un român (și încă inteligent), îndrumându-l să și le facă în limba ... maghiară.

Oare, în fața consiliului orășenesc, a oficiului edil județean, și altor șefi sași și mai ales, a tuturor oficiilor publice, - interoga presa

Iulia, care recunosc diferitelor națiuni dreptul autoadministrării (s.n.)”. *Ibidem*, doc. 4, p. 310.

¹¹ *Ibidem*, doc. 5, p. 313.

românească - se pot simți și sunt românii mai liberi mai în largul lor, decât sașii¹²?

Cu atât mai mult, reacția românilor era considerată ca îndreptățită. De aceea, cerința era aceea conform căreia nu se dorea o românizare șovinistă, cum au făcut ungurii, nici darea afară din slujbe a funcționarilor neromâni. Însă, se invoca faptul că după ce sistematic, românii au fost delăturați sau respinși din viața publică, „azi, sub stăpânirea românească, trebuie să ocupăm locul ce ni se cuvine în viața publică, în conformitate cu numărul populației românești”.

Și aceasta, deoarece erau o mulțime de șefi de alt neam, care „consecvent părtinesc și ajută pe ai lor să ocupe funcțiuni, pe când ai noștri, unul e prea culant cu străinii, mai culant decât cu ai noștri, altul e inconștient, în alt loc ne mâncăm unii pe alții pe motive de regionalism sau politică de partid”.

Erau acuzate practici incorecte, potrivit cărora și de sus veneau numiri de străini în câteva săptămâni, iar românii trebuiau să aștepte cu anii și să-și caute alte cariere până le venea numirea. Îndrăzneala minorităților mergea până acolo, încât au atacat numirile făcute, unde nu au fost numiți dintre ai lor, cum a fost cazul numirii președintelui la Sedria Orfanală a județului din Bistrița. Apoi, erau desconsiderați funcționarii români calificați, în favoarea celor minoritari, chiar și inferiori ca pregătire și care abia stăpâneau limba română.

Iar concluzia era aceea – valabilă și pentru orașul Bistrița – că, urmare a privilegiilor minorităților, de o parte, și de alta, a nedreptăților de veacuri față de români, orașele erau populate de străini, fără ca românii să fi pus acolo piciorul și nici n-au fost suferiți. Majoritatea funcționarilor trăiau în orașe și au fost recrutați din orașeni, adică, dintre străini, care au rămas tot în majoritate¹³.

Elocventă era situația de la Administrația financiară din Bistrița, unde „de prezent sunt funcționari: 26 români, 17 sași (toți în posturi însemnate), 8 maghiari și 1 evreu, ca să zică, în 1920 funcționarii români formau 2/3, azi, numai 1/2 din total, pe când

¹² „Gazeta Bistriței”, Bistrița, anul I, nr. 17, sâmbătă, 16 iunie 1921, p. 1. Exemple multe erau aduse la cunoștința opiniei publice. Astfel, la noile percepții de stat înființate în Bărgău, Herina și Șieu, în afară de unii agenți și servitori n-a fost numit nici un singur român de funcționar. Au fost aplicați 4 vigili/paznici de drum, dintre care numai unul român; *Cum românizăm viața publică*, în „Gazeta Bistriței”, nr. 12, sâmbătă, 1 octombrie 1921, p. 1.

¹³ Sistemul funcționa în detrimentul românilor. „Aceștia [străinii, n. n.] - au rude, cunoscuți în orașe și îi introduc în officii, să servească la început, gratuit, se preciza în continuare. Când devine un post vacant, chiar și românii care judecă superficial, cred că acel post trebuie dat la cel ce a servit de cinste și e introdus în slujbă”. Iar concluzia era tranșantă: „așa însă, nu vom româniza niciodată orașele, ci se vor moșteni de minorități”. „Gazeta Bistriței”, anul II, nr. 14, vineri, 8 septembrie 1922, p. 1.

singura minoritate considerabilă în județ, sașii, formează numai 16,5% din populație, iar maghiarii, numai 4%. Mai observăm că, în vreme ce au fost avansați vreo 5 funcționari sași numiți numai în 1921, dintre funcționarii români, care au intrat în serviciu deja de la preluarea imperiului, n-a fost avansat nici baremi unul¹⁴.

Teza așa zisei superiorități culturale a minorităților era combătută cu argumente istorice, prin faptul că „ai noștri au fost numai vitele lor de muncă, care i-au îngrășat o mie de ani” și faptul că „în interesul buneii conviețuiri, dacă vreau ca să le uităm păcatele, să nu ne bage în ochi mereu superioritatea lor culturală și materială, căci atunci nu putem să nu strângem pumnii, căci ne evocă un întreg trecut de umilinți și exploatare din partea lor”¹⁵.

Pentru asanarea situației, era necesară o mai dreaptă repartizare a funcționarilor, proporțional cu numărul lor și deci, a limbii, potrivit principiului că în forurile superioare, pentru a fi admisă, alături de limba română, populația trebuie să aibă un procent de 1/5 din întreaga populația județului. La noi în județ, doar 1/6¹⁶. Iar exemplele parcă se multiplicau, în dauna și defavoarea elementului românesc. „În județul nostru -relata presa - sașii formează 1/6 parte din populație, deci ar avea dreptul, ca numai al șaselea funcționar să fie sas. Am mai arătat că starea faptică e cu totul alta. Din patru prim-pretori ai județului, la unul, sașii au drept recunoscut. Românii nici nu îndrăznesc să competeze la acela, căci sașii - spre cinstea lor, fie zis - își știu apăra dreptul. Cine ne apără drepturile noastre baremi la celelalte 3 posturi de prim-pretori? Noi credem - se preciza la interogația de mai sus - că datoria aceasta e a guvernului român”¹⁷.

Acest fenomen s-a accentuat odată cu numirea/nu alegerea primului primar al orașului reședință Bistrița, în persoana avocatului Cornel Mureșan. Profitând de oportunitatea oferită de modificarea

¹⁴ „Gazeta Bistriții”, nr. 19, sâmbătă, 30 decembrie 1922, p. 1. La fel, în anul 1924, la Serviciul de Poduri și Șosele „a fost angajat iarăși un minoritar, care poate, nici nu e cetățean român, fiind vienez, aplicat în fosta armată austro-ungară. S-a ținut de formă un examen fiind și mai mulți petenți români. Cum era de prevăzut, minoritarul angajat deja a fost scos ca cel mai calificat și români cu maturitate au fost respinși. Noi nu suntem dușmanii minorităților, dar nu putem tăcea când vedem nedreptățirea și desconsiderarea elementului românesc sub stăpânirea românească”; „Ibidem”, anul IV, nr. 23, 1 decembrie 1924, p. 2.

¹⁵ „Gazeta Bistriții”, anul I, nr. 27, sâmbătă, 17 decembrie 1921, p. 1.

¹⁶ „Gazeta Bistriții”, anul I, nr. 10, 2 aprilie 1921, p. 1. Protestul sașilor împotriva acestei prevederi a fost definit prin cuvântul „ungeheuerlich/monstruos, relativ la dispoziția guvernului ca „toate oficiile, pe viitor, să corespundeze numai în limba română, atât între sine, cât și cu centrul de la București”; „Gazeta Bistriții”, anul II, nr. 19, sâmbătă, 2 decembrie 1922, p. 1.

¹⁷ „Gazeta Bistriții”, anul III, nr. 1, 18 ianuarie 1923, p. 1.

unui articol din legea de organizare a administrației locale¹⁸, Ministerul de Interne a numit o *Comisie Interimară* a orașului Bistrița, având ca președinte/primar pe avocatul Corneliu Mureșan. Procesul-verbal încheiat de prefectul județului Năsăud consemna, în data de 31 martie 1934, cu ocazia instalării noii comisii interimare, această realitate¹⁹.

Dacă traiectul sinuos al evoluției României interbelice a avut ca rezultat accesarea la prima funcție administrativă în conducerea orașului a unui român, mult mai complicate au fost realitățile din planurile economic și administrativ.

Și aici au interferat interesele celor două grupuri etnice, sașii și românii. Dacă primii reclamau o dezvoltare ascendentă din punct de vedere arhitectural și urbanistic, cei din urmă doreau să accedă și ei, fie la luarea deciziilor, fie la îmbunătățirea situației lor, mereu apăsătoare, de-a lungul timpului.

Problema regândirii urbanistice a zonei centrale orășenești, cu interes major pentru piața centrală și străzile convergente în aceasta a continuat să reprezinte un punct principal, atât în lucrările reprezentanței comunale²⁰ și a serviciilor primăriei, cât și în dezbaterile publice. Se intersectau aici interese divergente, pe de o parte, ale autorităților, care doreau rezolvarea aspectelor legate de lipsa pavajului și activitatea comercianților, mai ales în zilele de târg, pe de altă parte, a celor care își desfășurau activitățile cotidiene în

¹⁸ Modificarea s-a făcut prin „Legea pentru modificarea unor dispozițiuni din Legea de organizare a administrației locale și din Legea de organizare a administrațiunii Municipiului București” din 15 iulie 1931, care a prevăzut dizolvarea consiliilor sau delegațiilor instituțiilor administrative - inclusiv a consiliilor comunelor urbane - și instituirea *comisiilor interimare*, numite prin decizia Ministerului de Interne, la nivelul tuturor structurilor administrative; Constantin Hamangiu, *Codul general al României*, vol. XIX, 1931, pp. 587-590. Urmarea a fost că în anul 1932 consiliul comunal a fost dizolvat și înlocuit cu o Comisie Interimară. Au fost numiți în comisie, C. Sanchen, președinte; Dr. Leon Scridon sen., E. Ihl, Dr. M. Mihăilaș, Dr. Simion Sârcea, Dr. D. Login și R. Knall, membri; „Săptămâna”, Bistrița, V, nr. 196, 26 martie 1932, p. 2.

¹⁹ După ce preciza că anterioara comisie interimară, numită cu decizia Ministrului de Interne nr. 6.089 din 29 martie 1934 a fost dizolvată, prefectul comunica că a fost numită o nouă Comisiune Interimară, cu „decisiunea Ministerului de Interne nr. 10.666 din 30 mai 1934”. Componenta ei era următoarea: Dr. Cornel Mureșan, președinte; Dr. Dionisiu Login; Dr. Teodor Ferezan; Protopop Victor Mureșan; profesor Toma Grigore; primpretor pensionar Rus Ionică; pensionar Dumitru Rebreaș; Iuliu Grama; Mitru Cigu. Toți au depus și următorul jurământ de credință: „Jur credință M.S. Regelui Carol al II-lea, Jur să respect constituțiunea și legile Țării, Jur să-mi îndeplinesc cu onoare și conștiințozitate funcțiunea ce-mi este încredințată și să păstrez secretele serviciului. Așa să-mi ajute Dumnezeu”. A.N.B-N., Fond *Primăria orașului Bistrița*, d. 11/III/1934, nr. 5.126/31 mai 1934, f. 4.

²⁰ În ședința a II-a a Consiliului comunal din 22 mai 1930, s-a ales o comisie prezidată de primarul Carol Sanchen, „constatătoare din membrii comisiei financiare întregită cu încă 4 membrii designați de consiliu”, care avea îndatorirea de a studia în amănunt „trebuințele și nevoile mai urgente ale orașului între care se numără în prima linie, pavarea orașului”; „Gazeta Bistriței”, X, nr. 13-14, 27 mai 1930, p. 3.

această zonă, cât și ale clienților propriu-ziși ai acestora. Și aceasta, fără barieră etnică, dar cu implicarea preponderentă în aceste activități a evreilor și sașilor.

Românii, atât cei care se „acomodaseră” ca locuitori ai urbei, cât și cei „megieși”, din suburbii, reclamau o mai dreaptă distribuție a spațiilor comerciale și meșteșugărești și o regândire a acestora, pentru a le facilita accesul sau desfacerea produselor specifice, rezultate din activități agricole, forestiere sau de transport.

Pe de altă parte, se manifesta încă puternic sentimentul de protejare a patrimoniului imobiliar din partea sașilor. Simboluri ca biserica evanghelică, ansamblul Sugălete, clădirile din zona pieței centrale reprezentau *tradiția și trecutul*, asaltate tot mai mult de modernizare.

Agenți ai acestui din urmă fenomen erau atât ceilalți locuitori ai orașului, cât și pleiada de funcționari orășenești, județeni, ai diferitelor instituții deconcentrate, pătrunși aici din varii zone ale României întregite. Ei nu erau atât de legați de un trecut care nu le aparținea și pe care îl considerau revolut. În schimb, clamau reprezentare numeric proporțională în luarea deciziilor și deschiderea și pentru ei a „porților orașului”.

Melanjul etnic și al intereselor, ca și dorința de a accede la mijloacele și căile de luare și aplicare a deciziilor au determinat intensificarea acțiunilor celor interesați. Acest fapt se datora și inițiativelor anterioare momentului instituirii primei Comisii Interimare conduse de un român, deoarece problemele edilitare și de dezvoltare urbanistică a orașului preocupau populația acestuia, indiferent de etnie.

Deciziile luate de noul organism - *instituit*, e adevărat, și nu rezultat al voinței liber exprimate a locuitorilor orașului – începând cu luna iunie 1934 au început prin a hotărî respectarea legalității inscripționării plăcuțelor cu denumirea străzilor, mutarea locului de desfășurare a pieței și târgului săptămânal din zona pieței centrale în noua locație din Piața Decebal.

De aceea, nu a fost un fapt întâmplător conflictul violent din data de 25 iunie 1934, de la primărie. S-au confruntat atunci, pe de o parte, reprezentanții comercianților și meseriașilor, sași, evrei, unguri și români, pe de o parte, iar pe de altă parte, capul administrației orășenești, *primarul român*, Cornel Mureșan²¹.

Urmările au fost oarecum previzibile. Pe de o parte, au continuat protestele - doar în planul memoriilor și interpelărilor - din partea sașilor, care reclamau stoparea acțiunii distructive, în opinia lor, asupra simbolurilor *trecutului lor secular*.

²¹ A.N.B-N., Fond *Primăria orașului Bistrița*, d. 5/1935, f. 1-2.

Pe de altă parte, administrația – prin Comisia Interimară, condusă de *primul președinte/primar român*, Cornel Mureșan - a continuat opera de dezvoltare urbanistică a orașului, într-o viziune, din perspectiva ei, modernă și în acord cu cerințele noilor condiții, de după unirea din 1918²².

1.2. Economie

Actului de la 1 Decembrie 1918 i-a urmat și aici un proces interesant de „omogenizare” naturală. „Fixat” în poziție secundară față de Bistrița, Năsăudul a fost „trădat” în primul rând, de o adevărată falangă de intelectuali, crescuți și educați în cadrul gimnaziului local²³.

Ei au migrat și s-au stabilit în localitatea reședință a județului, „umplând” în primul rând posturile în administrație, justiție, finanțe, bănci, învățământ. La fel de adevărat a fost și faptul că au venit aici, mânați de interese mercantile sau pur și simplu, din obligații contractuale ale serviciului, numeroși români de peste munți.

Fenomenul s-a manifestat cu precădere în cadrul corpului subofițerilor și al ofițerilor din armată, poliție, jandarmerie, al funcționarilor din justiție, ca și al unora din demnitarii de la nivelul structurilor administrative. La fel de real a fost și ascendentul confesional asigurat de cei din urmă, care a postat într-un alt statut religia ortodoxă, majoritară pentru aceștia.

A rezultat un proces lent, dar continuu, de „românizare”, firesc dacă ne raportăm la faptul că Bistrița era parte a Regatului României²⁴.

²² Vezi pe larg la Adrian Onofreiu, *Naționalism și etnicitate la Bistrița în perioada interbelică*, în „Revista Bistriței”, Bistrița, XXIX, 2015, pp. 204-217.

²³ Procesul a demarat o dată cu arondarea administrativă din 1876, când a fost creat *comitatul împreună Bistrița-Năsăud* (s.n.). A urmat o perioadă în care, chiar și nucleul de intelectuali implicați în redobândirea drepturilor de proprietate din timpul confiniului militar a fost necesitat să-și mute centrul în reședința noului comitat, orașul Bistrița. Aceasta, pentru a putea fi parteneri credibili în „dialogul” cu autoritățile locale și prin acestea, cu cele centrale, de la Budapesta. De asemenea, noile generații formate după 1848, având ca sursă de trai profesii liberale (avocați, medici) sau funcționari în administrație, ca și o pătură instărită de țărani și meșteșugari, s-au simțit atrase și mai ușor de a se realiza profesional într-un „centru”, decât în „periferia” care rămăsese Năsăudul. Vezi ca ilustrare a fenomenului, *Petiții din granița năsăudeană în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Contribuții documentare*, volum îngrijit de Mircea Gelu Buta, Adrian Onofreiu, Cluj-Napoca, Editura Eikon, 2012.

²⁴ Ilustrative în acest sens sunt datele din 1920: populație, total: 12.346, din care 3.716 români, 5.163 germani, 1.302 unguri, 2.018 evrei, alții, 12.346; *Prefectura județului Năsăud-prefect*, d. 116/1926, f. 3, comparativ cu cele ale recensământului general din 1930, care definea următoarea structură etnică – în ordinea ponderii numerice a populației orașului: total populație: 14.128, din care: 5.666 români, 4.461

Dar, pe lângă prezența numerică masivă a românilor în oraș, aceștia aduc și argumente ale organizării vieții lor de zi cu zi. Apar astfel reuniuni ale meseriașilor, de înmormântare, de cântări, ale femeilor, asociații profesionale (Cercul Cultural) sau culturale (ASTRA).

Peste tot, un puternic ferment al implicării românilor în viața cotidiană a cetății, altădată, puternic bastion al subjugării și apăsării economice, confesionale și naționale a acestora.

Toate cele mai sus amintite au fixat direcțiile de dezvoltare și traiectul parcurs de societatea bistrițeană în deceniile interbelice. Ele sunt oglindite atât în date de sinteză referitoare la evoluția administrativ-teritorială, dar mai ales, în cele care descriu evoluția vieții economico-sociale.

Aflăm astfel că în anul 1932 - cel mai apropiat de recensământul din 1930, pentru care s-au păstrat date - orașul avea un număr de 14. 823 suflete, 3. 286 capi de familie și 2.017 clădiri.

În anul 1938 datele de sinteză pentru perioada 1932-1937 au fost adunate de o instituție reprezentativă pentru oraș și județ, Agenția Băncii Naționale a României. Informația a fost structurată în 7 capitole și prezintă domeniile mari care au intrat în atenția instituției bancare, constituite - potrivit modelului de răspuns - la un chestionar elaborat la nivel central.

Capitolul al II-lea prezintă o interpretare, bazată pe datele statistice ale recensământului din 1930, a structurii populației. Rezultă că orașul Bistrița avea o populație totală de 14.128 locuitori, din care bărbați, 7.330 și femei, 6.798. Pe ansamblul județului, era subliniată o tendință valabilă și pentru orașul Bistrița, și anume, aceea că „populația română este în frunte, în ceea ce privește natalitatea, aceasta fiind în proporție de 15,08% față de alte naționalități, multe, aflate în inferioritate din acest punct de vedere și că, deși natalitatea este de asemenea, mai accentuată față de celelalte națiuni conlocuitoare în județ, totuși, populația românească este în creștere în acest interval de timp cu 5, 19%, reprezentând de asemenea, un procentaj mult mai apreciabil decât celelalte naționalități și, în special, față de populația săsească din județ, care ne arată chiar o scădere a numărului său cu 0,63%”²⁵.

germani, 2.177 evrei, 1,363 unguri, 146 ruși, 38 ruteni, 11 sârbi, 38 bulgari, 21 cehi, 8 poloni, 6 greci, 8 armeni, 6 turci, 31 țigani, alții, 4; Sabin Manuilă, *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930*, vol. II, *Neam, limbă maternă, religie*, București, 1938, pp. 304-305.

²⁵ Sursa preciza că „orașul Bistrița, din lipsă de orice date, nu ne-a putut oferi nimic”; Apud Adrian Onofreiu, *Contribuții documentare privind evoluția județului Năsăud. Sinteza pentru perioada 1932-1937*, în „Revista Bistriței”, XXXIII, 2009, p. 156. În continuare, documentul prezintă datele privind structura populației după originea etnică, profesiuni, densitate, natalitate, mișcarea populației, numărul locuitorilor

După ce analizează în capitole distincte - la nivelul județului Năsăud - situația economică, capital și credit²⁶, finanțele publice locale²⁷, standardul de viață al locuitorilor²⁸, încheie cu prezentarea situației financiare și a bilanțului activităților sediului din Bistrița, la sfârșitul anului 1938. Decelăm astfel faptul că, din totalul sumei efectelor admise la scont, românii reprezentau un procent de 96%, sașii, 15%, ungurii, 2%, evreii, 1 %. După profesii, 54 % erau agricultori, 6%, meseriași, 6%, comercianți și 545 - diverși. Interesante sunt și datele referitoare la conversiunea datoriilor agricole, din care rezultă că pentru oraș, portofoliul în conversiune era de 245; debitori, români, 36%, germani, 58%, evrei, 4%, unguri, 2%. După profesia lor, agricultori, 5%, comercianți, 15%, industriași, 8%, funcționari, 5%. Concluzia era aceea că ratele scadente au fost destul de bine achitate (22%) și că, lichidarea datoriilor urma să fie făcută fără a recurge la măsuri executorii. Iar trăsătura generală era caracterizată de faptul că s-a putut asigura creditul general, care „a fost bine servit și nu a suferit cu nimic”²⁹.

Însă, alături de consemnările seci ale cifrelor din sinteza reprezentanței Băncii Naționale în oraș, o altă inițiativă - de data aceasta, a ministerului care administra afacerile interne - ne oferă sinteza pentru întreaga perioadă interbelică.

Prin ordinul telegrafic din data de 5 decembrie 1938, ministrul de Interne solicita „o dare de seamă” asupra realizărilor din toate județele, de la Unire până la data întocmirii chestionarului, care trebuia să cuprindă progresele realizate în următoarele domenii: drumuri și căi de comunicații, starea sanitară; învățământ; culte; agricultură; asistență și ocrotire socială, cooperatie de consum și de credit; justiție; cultură; edilitare.

Răspunsurile, centralizate la nivelul autorităților județene, conțin și pe cele ale autorităților orașului Bistrița.

stabiliți, colonizați, strămutați, emigrați, toate, prezentate în *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930* passim.

²⁶ Unde sunt amintite Banca Centrală pentru Industrie și Comerț S.A Cluj-Sucursala Bistrița - care „și-a înțeles menirea ei de bancă românească pe piață” - Banca Generală de Economii din Sibiu S.A. - Sucursala Bistrița, Casa de Păstrare din Târgu-Mureș Banca de Credit Mărunt S.A. Bistrița - care asigurau satisfacerea nevoii de credit a „elementului străin, cum ar fi sașii și evreii”; *Ibidem*, p. 176.

²⁷ Unde se constata o creștere a impozitului către stat, județ și comună, pentru Bistrița, de la 15.062.974 lei în anul 1932, la 16.463.346 lei în 1937, cu un total de 79.927.874 lei; *Ibidem*, p. 179.

²⁸ Pentru orașul Bistrița se consemna faptul că „în general, nu se simte șomajul, ba, din contră, de cele mai multe ori, pentru unele lucrări ce se fac în oraș, antreprenorii sunt nevoiți să recurgă la brațe de muncă de la țară, căci la oraș nu găsesc muncitori disponibili”; *Ibidem*, p. 180.

²⁹ *Ibidem*, p. 184.

Raportul Primăriei oraşului Bistriţa, asumat de edilul în funcţie, colonelul Teodor Sbârcea, consemna în primul rând, că în domeniul căilor de comunicaţii şi al construcţiilor, au fost realizate 10 noi cartiere, cu 42 de străzi noi, în lungime totală de 11.160 m, au fost construite 797 case noi, cu 1,895 încăperi. Reţeaua de distribuire a apei în oraş a fost amplificată cu 1.538 m, 13 hidranţi şi 12 fântâni publice, iar canalizarea, cu 1.048 m. A fost îmbunătăţită înzestrarea uzinei electrice a oraşului cu un motor diesel de 290 C.P. şi cumpărarea unei locomobile de aburi, amplificarea iluminatului public cu mutarea lămpilor de pe stâlpii de lemn în mijlocul străzilor.

O altă instituţie care a activat cu efecte benefice pentru oraş a fost filiala Oficiului Judeţean al Camerei de Muncă Cluj, care a asigurat ajutorarea celor fără de lucru, plata ajutoarelor de boală, acordarea de medicamente, ameliorarea situaţiei celor din căminele de ucenici, apărarea dreptului la concediu de odihnă a salariaţilor şi stabilirea unor raporturi normale între patroni şi angajaţi. S-au ținut cursuri de limba română şi de economie aplicată, a fost înfiinţată o bibliotecă³⁰.

Imaginea care apare din aceste sinteze ar părea una idilică, în care românii ajunseseră şi aici, să domine numeric şi prin aceasta, să-şi impună concepţia în toate sferile societăţii, publice sau private.

Una din problemele importante a perioadei ce a urmat Marelui Război a fost aceea a redistribuirii pământului. Reforma agrară promisă în timpul războiului şi concretizată prin cele două legi, cea din 1919, pentru Transilvania şi cea din 1921 pentru întreaga ţară, a cunoscut aspecte particulare în această zonă.

În primul rând, s-a pus problema arendărilor forţate. Acest proces a fost aplicat şi localităţilor săseşti. De aceea, se considera nedreaptă lamentarea ziarului săsesc „Bistritzer Deutsche Zeitung”, care considera o adevărată „vărsare de sânge” acest fenomen. În acest sens, era criticată aserţiunea potrivit căreia „aproape cu 10.000 jug. a fost împuţinat pământul săsesc din acest ținut prin arendările forţate, caracterizându-le ca „o lăsare de sânge, care atinge greu economia săsească”. Pentru a clarifica problema, erau invocate atât faptul că, cea mai mare parte din pământul arendat forţat, de 6.000 jug., era format din teritoriul de proces dintre comunele săseşti Iad/Livezile, Dumitra Mare, Pintic/Slătiniţa şi între comunele româneşti someşene, Ilva Mică, Nepos, Feldru, Rebrişoara, pentru care era în curs procesul de veacuri şi care, satele româneşti l-au folosit şi mai înainte, cât şi că mai rămăneau aproximativ 3.000 jug., luate

³⁰ Idem, *Contribuţii documentare privind evoluţia judeţului Năsăud între 1918-1938*, în Idem, XXI/2, 2007, pp. 145-162.

de la toate celelalte comune săsești, aproximativ 60-350 jug./comună³¹.

Situația provenea din specificul relațiilor de proprietate de aici. Moștenirea funciară a populației săsești a determinat ca aplicarea reformei agrare să fie făcută cu deosebire pentru aceste proprietăți. Constatarea era aceea că „exproprierea cad mai toate, în fostul district al Bistriței.

Afară de Galați și Bileag/Domnești, s-a declarat de expropriabile și deci, s-au dat în arendă forțată, bunul Institutului cetățenilor săraci din Bistrița (241 jug.), 10 jug. proprietatea orașului și 231 jug. de la firma Röhrlich&Brecher. De la Budacul Săsesc s-a dat tot locuitorilor din Bistrița 102 jug. pășune. De la comuna Dorolea s-au dat 400 jug. pășune comunelor Borgo Rus și Borgo Joseni, de la Sigmir, 100 jug. pășune la Brașfalăul de Sus, de la Uifalăul Săsesc și Ghinda 328 jug. pășune, 31 jug. grădini și 60 jug. pășune la Cușma, de la Crainimăt, 130 jug. cumpărate în 1913 s-au dat la Sărățel, de la Târpiu, 150 jug. la Brașfalăul de Jos și Tăure. La Sângeorzul Săsesc de la bancă, 384 jug. De la Lechința s-a dat la Herina 140 jug”³².

Chiar și în procesul legislativ, deputații sași au votat împotriva legii agrare, motivați de faptul că fiindcă nu li s-au dat privilegii, ci au fost supuse și pământurile lor la expropriere. Ei au cerut să nu li se ia nimic, ci să li se mai dea chiar și celor care au peste 50 jug. În sprijinul tezei românești erau și cifrele oficiale. Potrivit raportorului la proiectul de lege, situația generală era următoarea: „minoritățile, 1.892.000, dețin 11.283.818 jug; românii, 3.316.000, numai 3.598.669 jug: După reforma agrară ar cădea sub expropriere 2.000.000 jug cultivabil și 600.000 jug. pășune. Dacă toate acestea s-

³¹ „Gazeta Bistriței”, Bistrița, anul I, nr. 15, 11 iunie 1921, p. 2. Și mai gravă a fost situația în cazul diferendului secular dintre localitățile săsești Dumitra, Slătinița și Unirea, pe de o parte, și cele românești Feldru, Nepos, Ilva-Mică și Rebrisoara. Urmarea aplicării reformei agrare a dus la reaprinderea conflictului, astfel că în 19 iunie 1921 pe străzile orașului Bistrița „țărani sași din Dumitra Mare escortau țărani români din Rebrisoara, bătrâni, femei, copii, vite cu pluguri, în cea mai deplorabilă stare, unii cu fețele crunte, sângerate”. Aceasta, ca rezultat al faptului că românii au intrat cu plugurile în teritoriul de ceartă, însă sașii „au năvălit tot satul asupra lor, i-au bătut crunt și pe lângă aceasta, ca și când ar fi fost în exercitarea autorității, i-au escortat la Bistrița să-i predea autorităților române cu atâta încredere, parcă ar fi fost să-i predea Tribunalului fostei Universități săsești în vremurile robiei noastre”. S-ar putea așa ceva, dacă minoritățile noastre s-ar simți oprimate? Idem, nr. 10, sâmbătă, 27 mai 1921, p. 2. Vezi și articolul de sinteză *Procesul comunelor someșene cu comunele Iad, Dumitra Mare și Pintic*, în Idem, anul II, nr. 12, sâmbătă, 15 iulie 1922, p. 1. Pentru modul corect în care autoritățile române au aplicat în acest caz, în mod absolut corect reforma agrară, vezi și Adrian Onofreiu, „*Cearța de hotar*” sau aspecte ale unui diferend etnic multiseclar în privința proprietății. *Contribuții documentare*”, în Arhiva Someșană”, seria III, Năsăud, XVI-XVII, 2017-2018, pp. 63-142.

³² Idem, nr. 11, 16 aprilie 1921, p. 1.

ar da numai la români, și atunci le rămâne minorităților 8.680.000 jug., iar majoritatea românească ar avea încă numai 6.200.000 jug.

Dar între expropriați vor fi și români destui, iar pământ vor primi și ungurii lipsiți și sașii (aceștia fiind mai puțini), așa că proporția de sus e și mai nefavorabilă pentru noi”³³.

1.3. *Învățământ.*

Realitățile de după 1918 au determinat fenomenul migraționist al românilor din zona Năsăudului: o parte a elitei intelectuale a ajuns la Cluj, unde s-a implicat în preluarea Universității și organizarea ei în cadrele statului român; o alta s-a stabilit la Bistrița, unde a acces în funcții de conducere și a influențat procesul de „românizare” a orașului³⁴.

În acest context, pe plan local, o consecință importantă a realizării unificării țării a reprezentat-o aflulul mare de români în posturile de conducere de la nivel județean, fapt ce a schimbat și situația românilor bistrițeni. Nu numai că aceștia ocupă posturile în conducerea județeană, dar devin și majoritari într-un oraș dominat până acum de populația săsească. De aceea, a apărut necesitatea de a-și instrui și educa copiii în școli românești. Or, cum acestea nu existau - mai ales la nivelul învățământului secundar - au trebuit să fie create.

În această nouă conjunctură, s-a declanșat o luptă tăcută, dar constantă, pentru a se asigura întâietatea reședinței județului, orașul Bistrița, și în privința organizării învățământului secundar³⁵.

Pasul decisiv spre realizarea acestui scop a fost făcut prin conceperea unui memoriu al intelectualității românești din Bistrița,

³³ Și, concluziona documentul, „noi am fi fost fericiți să îngrășăm și noi un petec de pământ, care să-l numim al nostru. Dar nouă ni s-a luat tot și am îngrășat pământ străin și pe străini și pe dușmanii noștri”, Idem, nr. 19, sâmbătă, 13 august 1921, p. 1. De altfel, atitudinea ostilă reformei agrare a fost promovată chiar de conducerea sașilor transilvăneni - Volksrath - care acuza România de intoleranță națională, după principiul că „pentru a îndestuli pe sași, trebuia o reformă agrară care să nesocotească interesele tuturor și să menajeze numai păcatele sașilor”; *Iarăși și iarăși acuze de intoleranță națională*, în Idem, nr. 21, sâmbătă, 10 septembrie 1921, p. 1.

³⁴ Vezi pe larg la Adrian Onofreiu, *Naționalism și etnicitate la Bistrița...*, *pasim*; Idem, *Trăsături ale evoluției orașului Bistrița în perioada interbelică: majoritate versus minorități*, în „Arhivele Bistriței”, *Demografie și confesiuni în Transilvania*, anul I, fascicula 3, 2017, pp. 39-58; Idem, *Dileme ale conviețuirii (1918-1940). Puncte de vedere: cazul județului Năsăud*, în „Anuarul Asociației Profesorilor de Istorie din România-Filiala Bistrița-Năsăud”, 4, 2017, pp. 65-75.

³⁵ Vezi eforturile năsăudenilor pentru păstrarea liceului grăniceresc în localitatea de origine pentru întreaga perioadă interbelică, la Adrian Onofreiu, *Aspecte – nu numai - legislative (1918-1940)*, în „Monografia Colegiului Național „George Coșbuc” din Năsăud la 150 de ani de istorie (1863-2013)”, Cluj-Napoca, Editura Napoca-Star, 2013, pp. 65-91.

adresat guvernului de la București la 28 iulie 1921. Realizat de Vasile Pahone³⁶ și semnat, alături de acesta, de o seamă de intelectuali - formați, cruntă ironie a sortii, la liceul năsăudean - memoriul cerea, în substanța sa, două lucruri:

1) Transformarea școlii civile (medii) de băieți din Bistrița în liceu, pe lângă care se va organiza încă de pe acum un internat de băieți.

2) *Strămutarea liceului din Năsăud la Bistrița, la schimb cu înființarea la Năsăud a unei Școli Silvice superioare și a unei școli de industrie de lemn* (s.n.).

În argumentarea demersului lor, semnatarii precizau cele două considerente pe care își sprijineau demersul lor: din punct de vedere național românesc și al doilea, din punct de vedere ținutal și particular.

Dacă argumentul de ordin național era, întrucâtva, de înțeles, în ideea realizării accesului, de acum, a majorității românești la instrucție în limba maternă într-un oraș dominat de instituții de învățământ minoritare, cel de al doilea, rezuma lupta mai sus amintită, a întâietății dintre Bistrița și Năsăud.

Argumentele în această direcție susțineau cu tărie rolul de *centru și capitală* a județului în favoarea Bistriței. În comparație cu Năsăudul, care avea liceu, care „se poate susține din al său, nu are lipsă de ajutorul înaltului Guvern”, Bistrița trebuia să-și creeze o atare instituție. Pentru aceasta, era mai anevoios pentru autorități, dacă liceul din Năsăud ar apela la ajutorul statului, decât înființarea unuia nou, la Bistrița.

„Se zice - se menționa în memoriu - că liceul român din Năsăud are un trecut nepieritor pentru neamul românesc. El ne-a păstrat limba și legea, el ne-a păstrat neștirbit sentimentul nostru național și a dat o frumoasă pleiadă de inteligenți, tot atâți apărători ai neamului românesc în timpuri de restriște”. Dar semnatarii cereau revenirea în prezent și adaptarea la noile realități. În acest scop, cereau „să nu uităm, că acum s-au schimbat vremurile. Liceul din Năsăud nu mai are deosebita sa menire, ce a avut-o în trecut³⁷. Acum catedra

³⁶ Decan al baroului de avocați din Bistrița. Pe lângă acțiunea de înființare a liceului românesc la Bistrița a avut și o implicare majoră – cel puțin în faza inițială – în proiectul de construire a bisericii ortodoxe din Bistrița; vezi Mircea Gelu Buta, Adrian Onofreiu, *Biserica ortodoxă din Bistrița. O cronologie documentară*, Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2016. Panegiricul în „Săptămâna”, anul IV, nr. 176, 12 septembrie 1931, p. 1.

³⁷ Opinia unui intelectual năsăudean - prin adopție - era tranșantă: „Fala de decenii a întregului ținut este liceul din Năsăud, ridicat cu banii înaintașilor noștri dezinteresați, și pe care astăzi, chiar floarea conducătorilor grănițeri voiește a-l strămuta din Năsăud. Domnilor, acei falnici grănițeri de odinioară – își continua Emil Tișca argumentația - care au dat probe de atâta mărinimie și nobleță de suflet, nu ar avea odihnă nici în morminte și s-ar profana amintirea lor, dacă cu un astfel de pas

românească e stăpână în țara aceasta. Liceele sunt toate românești și propagarea științei și culturii românești nu e mai mult, privilegiul alor, 3, respectiv 4 licee și atunci, foste românești. Menirea lui specială așadar s-a redus la rolul unui fiecărui alt institut de învățământ din țara românească”.

Pentru a-i da o și mai mare și înălțătoare problemă decât a avut, semnatarii îl vedeau în rolul de „acel izvor binefăcător pentru Neamul nostru în Bistrița, în inima Sașilor, aici unde odată, și nu așa de mult, românului nu i-a fost iertat nici să doarmă între zidurile acestui oraș”. În acest mod, se credea că se putea da liceului din Năsăud puțința să nu piară, ci „să-și înceapă o a doua sa chemare, mai mândră și mai frumoasă, aducându-l în Bistrița și reparând prin aceasta greșeala trecutului, că nu s-a adus aicea mai de mult ori, chiar de la înființarea lui”³⁸.

Palidă consolare și sublim exemplu de nerealism, semnatarii propuneau realizarea unei Școli Superioare silvice la Năsăud, și aceea, susținută din veniturile de zeci de milioane ale pădurilor grănicerești!

Memoriul a produs îngrijorare și la Năsăud. Documentul a fost luat în discuție în scrisoarea direcțiunii liceului din Năsăud din 30 noiembrie 1921 și în conferința profesorală din 22 noiembrie 1921, în care s-a dezbătut chestiunea, motivat și de faptul că s-a cerut o opinie din partea Directoratului Regional din Cluj.

Cum era și firesc, conferința a declarat că „ea, cu vot unanim, este pentru menținerea liceului în sediul său istoric și, orice încercare de a-l muta din sediul său istoric și orice încercare de a-l muta în alt loc, o consideră ca izvor de învrăjpire a locuitorilor grăniceri din acest județ”³⁹.

Dezbaterea a continuat în spațiul public bistrițean. În favoarea locației în Bistrița s-au adus argumente în ședința din 30 iulie 1921 a intelectualității de aici. Ideile principale ale consfătuirii intelectualilor bistrițeni erau concretizate în următoarele argumente: după ce invocau existența și buna funcționare a celor două școli medii de băiți și fete din Bistrița, prin faptul că „două lucruri mari se cer pentru dezvoltarea și asigurarea viitorului acestor școli aici în orașul Bistrița, se solicita înființarea unui internat, după tipul și asemănarea

negândit s-ar demola dintr-o trăsătură de condei tot aceea ce ei, cu atâta trudă și abnegație au clădit. Să căutăm deci a ne grupa toate puterile în scopul menținerii și pe mai departe a liceului aici”; Emil Tișca, *Năsăudul de azi și ce ar trebui să se facă pentru ridicarea lui?* în „Gazeta Bistriței”, anul I, nr. 14, sâmbătă, 28 mai 1921, p. 3.

³⁸ A.N.B.-N., Fond *Prefectura județului Năsăud-prefect*, d. 164/1922, f. 1-3. Între semnatarii „școliți” la Năsăud regăsim pe protopopul ortodox Grigore Pletosu, avocatul Vasile Pahone, George Curtean, deputatul avocat Victor Moldovan, Macedon Linul, Ion Corbu.

³⁹ Idem, Fond *Administrația fondurilor grănicerești năsăudene*, d. 1.025/1922-1944, f. 208.

celor mai bune internate din țară și transformarea școlii medii de băieți în liceu real pentru băieți. Demersul era motivat de „interesele mari și sfinte de cultură ale neamului nostru atât de asuprit și nedreptățit în decursul veacurilor chiar în acest oraș, demnitatea noastră națională pretinde imperativ de la noi realizarea necondiționată și urgentă a acestor două mari probleme încă cu începutul anului școlar viitor”⁴⁰.

Încercarea de a arăta mișcarea culturală a bistrițenilor ca „o muncă anticulturală” a determinat răspunsul acestora, în care se sublinia că „avem tot dreptul să nizuim ca, capitala (sic!) unui județ cu 5/6 populație românească să fie și ea 5/6 românească”. Și, în continuare, se concluziona prin ideea că „dacă e vorba de necesitatea unei școale civile, ea poate fi dusă sau înființată în apropierea pădurilor grănițerești, la Năsăud, pentru care ar fi prea de ajuns, nefiind acolo nici școale străine, dar locul liceului e inomisibil în capitala județului cu populație străină și cu liceu cu limbă străină (s. n.)”⁴¹. La fel era contrazisă ideea înființării încă a unui liceu de fete la Năsăud, alături de „bătrânul” liceu grăniceresc. Argumentația motiva neînțelegerea variantei, motivat de faptul că „nu înțelegem ce rost are chiar între împrejurările de azi să se îngrămădească două licee în *satul Năsăud*. Liceele de fete sunt reclamate mai ales la orașe de elementul burghez, țărani nu îndătează a-și trimite fetele la liceu”⁴².

⁴⁰ Apelul era semnat de Virgil Popescu, prefect, Grigore Pletosu, protopop, Dionisie Vaida, protopop, Dr. Vasile Pahone, adv., dr. Dinonise Login, av., Ioan Pavel, revizor școlar și Macedon Linul, director școlar. În ședință s-au exprimat atitudini: Macedon Linu: susține ideea înființării unui internat; Grigore Pletosu: „necesitatea prefacerii școalei civile în liceu real; Vasile Pahone arată că: pentru realizare arată că cel mai potrivit ar fi transmutarea liceului de la Năsăud la Bistrița, după ce acolo în împrejurările schimbate și-a isprăvit menirea și pe viitor, ca să-și poată continua aceeași menire și cu aceleași frumoase rezultate, trebuie să-și mute sediul din provincie la centrul județului. Au mai vorbit preoții Constantin Flămând și dr. Andrei Buzdug, în aceeași direcție, toți fiind de acord cu înființarea unui internat cu convict și cererea unui liceu real în Bistrița, fie transformându-se școala civilă din loc., fie transmutându-se liceul de la Năsăud la Bistrița”. Iar concluzia rezumativă arăta că „dacă în județul nostru nu poate fi mai mult de un liceu, acela nesmintit trebuie să fie în capitala județului, unde sunt mai mulți funcționari și deci și elevi mai mulți și unde e și un gimnaziu străin, la care sunt siliți să umble acești elevi. Abia scăpați de primejdia unei culturi străine și dușmane impuse, care în parte, ne-a și denaturat sufletul, avem lipsă în primul loc de o cultură națională, pentru a reveni la marea fluviu românesc”; *Liceu românesc la Bistrița. Internat și convict pentru elevi*, în „Gazeta Bistriței”, anul I, nr. 18, 30, sâmbătă, 30 iulie 1921, p. 1.

⁴¹ *La cheștiunea liceului românesc din Bistrița*, în Idem, anul I, nr. 19, sâmbătă, 13 august 1921, p. 1. Efectul mișcării era consemnat la sfârșitul anului, când se constata că datorită susținerii „de către cetățenii din oraș și de pe văile Bârgăului și Șieului” a memoriului, prezentat Directoratului General din Cluj, „a avut efectul dorit și astfel ne putem bucura cu toții, că în curând își va deschide porțile sale un locaș de cultură românească menit să umple un gol adânc simțit de toți aceea, care își iubesc cu adevărat neamul”; *Liceul din Bistrița*, în Idem, nr. 24, sâmbătă, 5 noiembrie 1921, p. 1.

⁴² *Liceu de fete în Năsăud*, în Idem, anul II, nr. 14, vineri, 8 septembrie 1922, p. 1.

Procesul declanșat și-a urmat însă cursul. În toamna anului 1923 presa anunța condițiile de primire la liceul de stat și la școala medie de fete din Bistrița⁴³.

Deschiderea liceului „s-a făcut la 22 septembrie 1923, când, după celebrarea Sf. Liturghii, profesorii și elevii s-au întrunit într-o sală de clasă, unde directorul Emil Domide a ținut un discurs festiv emoționant”⁴⁴.

Evenimentul a fost consemnat și în procesul-verbal al ședinței comitetului școlar din 20 octombrie 1923, în prezența următorilor membrii: președinte, Grigore Pletosu, protopresbiter gr-ort. român; Dionisiu Vaida, protopop gr-cat; Dr. Iulian Chitul, prim-medic județean; Emil Domide, directorul liceului; Macedon Linul, Grigoriu Toma și Ioan Loliciu, profesori ai liceului. În deschiderea ședinței președintele a dat „expresiune bucuriei ce-l stăpânește pe el și ceilalți membrii, cât și societatea întreagă, prin faptul că în Bistrița s-a deschis liceul românesc care poartă numele ilustrului bărbat al neamului, „Alexandru Odobescu”. Motivează această bucurie mai departe și prin faptul că, ca (sic!) conducător al liceului, este dispus profesorul Emil Domide, un probat pedagog și bun organizator”. În continuare, a invitat comitetul „ca atât el, cât și profesorii să pună toată râvna, ca acest liceu să se ridice în șirul școlilor bune și să devină o fală a neamului”⁴⁵. Iar la punctul II s-a decis să se „înainteze domnului ministru al Instrucțiunii cu rugarea să binevoiască a aproba sumele proiectate spre a se putea acoperi multele trebuințe. Ce le are liceul, ca școală nouă”⁴⁶.

⁴³ „Elevii prezintă la înscriere petiție adresată direcțiunii, la care se alătură: certificatul de studii al ultimei clase, actul de naștere și de vaccin. Examenele de primire, de corigență, de diferență și particulare se țin de la 15-21 septembrie 1923” cu precizarea că „deschiderea anului școlar se face în 22 septembrie 1923 (s. n.)”; Idem, anul III, nr. 14, 1 septembrie 1923, p. 2.

⁴⁴ Oscar Skrabel, *Bistrița-nostalgii citadine-Städtische nostalgie-Town melancholy. Album*, Bistrița, Editura Charmides, 2007, pp. 190-191. Presa consemna evenimentul: „Aflăm cu o deosebită bucurie, că liceul de stat din localitate, înființat cu începutul anului școlar 1923/1924 va purta numele distinsului literat și bărbat de stat Al. Odobescu. Director al acestui liceu e numit distinsul și vrednicul profesor Emil Domide, care aproape 30 de ani a muncit cu frumoase rezultate la liceul din Năsăud. Felicitându-l călduros în frumoasa-i chemare în orașul nostru, îi dorim spor și succes în muncă”; *Liceul „Al. Odobescu” din Bistrița*, în „Gazeta Bistriței”, Bistrița, anul III, nr. 17, 1 octombrie 1923, p. 2.

⁴⁵ A.N.B-N, Fond *Liceul „Alexandru Odobescu” Bistrița*, d. 21, f. 4.

⁴⁶ *Ibidem*. Presa înregistra cu satisfacție evenimentul, precizând că „liceul de stat din localitate, înființat cu începutul anului școlar 1923/1924 va purta numele distinsului literat și bărbat de stat Al. Odobescu. Director al acestui liceu e numit distinsul și vrednicul profesor Emil Domide, care aproape 30 de ani a muncit cu frumoase rezultate la liceul din Năsăud. Felicitându-l călduros în frumoasa-i chemare în orașul nostru, îi dorim spor și succes în muncă”; *Liceul „Al. Odobescu” din Bistrița*, în „Gazeta Bistriței”, anul III, nr. 17, 1 octombrie 1923, p. 2.

Au fost tot atâtea realizări ale românilor în burgul - până nu demult, dominat de sași - al Bistriței.

Dar, ca și în viața cotidiană, și aici, „mersul lumii” a schimbat din nou raporturile dintre români și sași. A fost determinantă, în acest proces, ascensiunea extremei drepte în Germania. O dată cu instalarea lui Hitler în calitate de fűhrer, s-a schimbat și atitudinea etnicilor germani din Transilvania. Treptat, au aderat la mișcarea național-socialistă și și-au constituit structuri proprii, cu legături ancorate în cercurile de decizie de la Berlin.

Se părea că timpul lucra în favoarea acestui curent. Însă, anul 1940 a determinat schimbări radicale. În primul rând, nord-vestul Transilvaniei a fost cedat - urmare a celui de la doilea arbitraj/diktat de la Viena, din 30 august 1940 - Ungariei horthyste. Reacția populației din acest teritoriu a cunoscut manifestări deosebite. Dacă beneficiarii direcți, maghiarii, s-au pregătit pentru „revenirea” și aici, germanii și românii au încercat, fiecare de pe poziții aparte, să-și asigure existența viitoare în condiții cât mai favorabile.

În acest context, primele zile din septembrie 1940 au înregistrat acțiuni intense. Pe de o parte, sașii au încercat să obțină un statut aparte, care să le păstreze legătura cu germanii din patria de origine. Pe de altă parte, oameni politici români sau maghiari au făcut eforturi în direcția „atenuării” consecințelor arbitrajului, evident, de pe poziții diametral opuse.

Din partea fostului județ Năsăud inițiativa lui Victor Moldovan - în subconștient, încă om politic - a urmărit salvagardarea apartenenței la România a entității administrative în care/și pentru care activase întreaga perioadă interbelică. Ea s-a concretizat prin contactarea fostului senator maghiar din perioada interbelică, E. Gyárfás, în ideea unui schimb de teritoriu și populație, eludând sau, modificând decizia de la Viena. În acest context, Victor Moldovan propunea ca partea românească a județului Năsăud să rămână României, în schimbul „pătrunderii adânci” a maghiarilor în „inrândul secuiesc” (zona județului Târnava Mică). Inițiativa nu a avut sorți de izbândă, deoarece noua graniță fusese trasată definitiv la Viena⁴⁷.

A doua direcție a fost cea a acțiunii reprezentanților etniei germane. Ea s-a concretizat prin demersuri ale sașilor bistrițeni, reprezentați de Fritz Holtzträger - stabilit între timp la Sibiu - sprijinit de fűhrerul local, Robert Clemens. Esența demersurilor celor doi a fost, în primul rând, de a stopa proiectata acțiune de evacuare a populației din acest teritoriu în Germania - ceea ce le-a succes - și

⁴⁷ Timea Darlaczi, Adrian Onofreiu, *Două misiuni imposibile din Transilvania în septembrie 1940*, în „Anuarul Arhivelor Mureșene”, Târgu-Mureș, serie nouă, nr. III (VII), 2014, pp. 226-240.

apoi, de a obține un statut aparte în cadrul noului stat maghiar, voit „extins” în granițele lui medievale. Al doilea obiectiv a fost realizat doar parțial, deoarece etnicii germani din teritoriul transilvănean cedat au obținut - din punct de vedere organizatoric - doar apartenența la zona de influență politico-administrativă gestionată de Ungaria hortystă⁴⁸.

A urmat „tăvălugul” celui de al doilea război mondial. Consecințele au fost dezastruoase pentru sașii transilvăneni. Plătind tributul aderării la național-socialism și al implicării în război - ambele, asumate sau impuse? - au fost nevoiți să suporte calvarul evacuării din patria lor adoptivă, la sfârșitul conflictului.

A rămas doar ... trecutul⁴⁹. Asumat în diferite ipostaze, atât de românii băștinași, cât și de urmașii sașilor pribegiți în „heimat”-ul de origine, Austria și Germania.

Pilduitor era mesajul fostului deputat sas Rudolf Schuller din 25 iulie 1945, care sintetiza deceniile interbelice ale evoluției populației germane din Transilvania și consecințele alăturării Germaniei, astfel: „rog să nu se nimicească un popor care a putut fi dus pe cale greșită, prind conducătorii lui vinovați...România are față de Germania, fără îndoială, pretenții de despăgubire. Noi, sașii, am venit din Luxemburg și împrejurările Mosel-Franke a acestei țări. Reîntoarcerea noastră acolo de unde am venit de veacuri înainte ar putea fi o soluție naturală a soartei noastre”⁵⁰.

Ceea ce s-a și întâmplat, însă în cu totul alte condiții. Dictate, culmea, în primul rând, de cei învinși, pentru o parte din propriul lor popor⁵¹!

⁴⁸ *Ibidem*, doc. 1, pp. 229-232; Idem, *Realități din Transilvania după 30 august 1940. Contribuții documentare*, în Idem, V (VIII), 2015, pp. 318-339.

⁴⁹ Definit cuprinzător în textul celor două anexe, care arată „dilemele conviețuirii” și rezultatul lor, pentru perioada analizată. Dovadă atât a „duratei lungi”, ancorată din evul mediu timpuriu până la Aussgliech (1867) și consecințele lui (anularea „autonomiei etnicilor germani în 1876) cât și a „duratei scurte” din perioada României întregite (1918-1940).

⁵⁰ Adrian Onofreiu, *Orașul Bistrița în timpul administrației militare sovietice (13 octombrie 1944-13 martie 1945)*. *Mărturii documentare*, în „Revista Bistriței”, XVI, 2002, doc. 16, p. 375.

⁵¹ Detalii la Ștefan I. Pop, *O pagină de istorie. Vieța județului Năsăud de la 13 octombrie 1944 la 13 martie 1945*, Bistrița, Tipografia „Minerva”, 1947; Alexandru Pintelei, Horst Göbbel, *Wendepunkt in Nordsiebenbürgen/Punct crucial în Ardealul de Nord*, Nürnberg, Editura/Verlag Haus der Heimat Nürnberg, 2004; *Sașii ardeleni între statornicie și dezrădăcinare*, editori Corneliu Gaiu, Valentin Orga, Cluj-Napoca, Editura Accent, 2006; *Wir Nösner. Beiträge zur Geschichte und Kultur der Stadt Bistritz und des Nösnerlandes. Contribuții la istoria și cultura orașului Bistrița și a Ardealului de Nord*, Herausgegeben von der Heimatortsgemeinschaft Bistritz-Nösen, vorsitzender Dr. Hans Georg Franchy, Eigenverlag der HOG Bistritz-Nösen, Wiehl-Drabenderhönew, 2014.

Anexe.

1.

Propunerea

Privitoare la schimbul regiunii grănicerești Năsăudene cu regiunea Apuseană a Zonei Ungurești din Județul Târnava-Mică⁵².

Am fost solicitat de cercurile guvernamentale române și din partea conducătorilor populației românești Năsăudene, să sprijinesc realizarea unei convenții româno-ungare, prin care – în preajma stabilirii parțiale de hotare – să se poată înfăptui retrocedarea la România a regiunii grănicerești Năsăudene, curat românești și cu nu de mult construita cale ferată de legătură în Moldova, și să fac Guvernului Român propunere, arătând că în schimbul acestora, care regiune ungurească din teritoriul ce va rămâne României, ar fi de oferit în schimb Ungariei.

În urma acestei solicitări, la 4 septembrie 1940, am înaintat în scris – prin conducerea Partidului Națiunii, singurul pe atunci îndreptățit politicește – un scurt proiect, întemeiat absolut numai pe părerea mea personală, am propus ca pentru schimbul dorit de Cercurile interesate Române să recomand din partea de Vest a regiunii Ungurești din Jud. Târnava-Mică. Acest proiect al meu prezentat Ministrului de Externe Manoilescu, care și-a însușit în principiu acest punct de vedere și a comunicat conducătorului delegației Române Năsăudene că încă la 3 septembrie, a discutat cu Ministerul Ungariei de la București, Bardossy Ladislau, ca pentru schimbarea prin bună învoială a României și Ungariei e linia de frontieră stabilită prin hotărârea de la Viena, să se înceapă conversațiuni, în care scop l-a îndrumat pe delegatul în această chestiune a românilor Năsăudeni, să pregătească cu Oficiul Statistic Român datele exacte, și pe baza acestora, să-i facă cât mai curând un memoriu detaliat. În urma acestei autorizații, memoriul-schiță făcut de mine în ziua de 4 septembrie în concretizez în următoarele:

Linia de hotar ce ar urma să se schimbe ar porni de la Bandul de Câmpie, pe coasta ce se întinde pe țărmul drept al Mureșului spre apus, de la Iernut înspre apus, ar trece râul Mureș, de aici s-ar întoarce, fără a atinge, pe cât posibil, comunele românești și ar urma spre apus de comunele curat ungurești Bichiș și Ozd, de la Crăiești ar

⁵² „În ziua de 19 IX 1940 am plecat la Budapesta pentru a apăra în fața Comisiunii Româno-Maghiare interesele județului nostru. Am căutat să salvez județul nostru, ca să nu treacă, în baza Arbitrajului, la Ungaria. Aveam o ofertă de schimb din partea senatorului Gyárfás. Acesta ne-a oferit o parte a județului nostru, în schimbul orașului Diciosânmărtin/Tárnăveni și a unui teritoriu cu o populație în majoritate maghiară. Gyárfas se angajase că va obține aprobarea guvernului de la Budapesta. În urma raportului Oficiului nostru Statistic însă, oferta Gyárfás n-a putut fi acceptată. Era în dezavantajul României”; apud Victor Moldovan, *op.cit.*, p. 413.

înainta până la comuna St. Maria, de aici, s-ar întoarce sub Cetatea de Baltă, înaintând spre răsărit, de-a lungul dealului, pe țărmlul stâng al Târnavei Mici, și îmbrățișând comunele Cornești, Adămuș, Saroșul Unguresc, lângă cel din urmă fiind bazinul care alimentează cu gaz metan Diciosânmartinul și Târgu-Mureș, încorporat la Ungaria, mergând mai departe la comunele Ceuaș, Bachea Gogan, Gogan Varoles, și de aici, spre miază-noapte, s-ar întoarce până la râul Târnavă-Mică, apoi, înglobat cu Agrișteu, s-ar uni cu Chendul Mic, cu hotarul stabilit la Viena.

Linia de hotar ce ar fi să fie trasată o arată harta anexată sub A Mare.

Prin această schimbare pe linia de hotar s-ar trece la Ungaria următoarele comune: *comune ungurești*: Beșineu, Sânpaul, Ogra, Iernut, Santa Maria, Cornești, Adamuș, Crăiești, Dambău, Diciosânmartin, Saroșul Unguresc, Săuca, Gănești, Abuș, Mica, Ceuș, Bachnea, Bogan, Bogan Varolea, Suplac, Vamoș Odorhei, Corcisânmartin, Agrișteu; *comune mixte*: Cipău, Cetatea de Baltă, Cuștelnic, Făucea, Corciu, Cergăul Mare, Cerghizel, Cucerdea, Chinciș, Subpădure, Bobohalma, Boziaș, Bernad, Giuluș, Lăscut, Somoștelnic.

Linia de hotar care ar reveni în urma teritoriului ce ar fi să fie cedat Ungariei ar porni, spre apus, imediat din vârful Munților Călimani, de la frontiera Moldovei, deci pe o linie strategică care se poate perfect apăra, și în urma unor discuțiuni amănunțite, s-ar conveni a se întoarce spre nord, pe un traseu stabilit, înlănțuindu-se în Munții Rodnei, spre frontiera Moldovei.

Cu prilejul convorbirilor avute la 6 septembrie cu senatorul Hans Otto Roth, la dorința exprimată de acesta, proiectul a fost astfel întocmit, ca teritoriul ce s-ar ceda Ungariei să nu cuprindă absolut nici o comună săsească, în schimb - tot pentru această dorință, linia apuseană a teritoriului Năsăudean care ar urma să se redea României ar fi astfel trasată, *ca Bistrița și satele săsești dimprejur, să rămâie Ungariei* (s.n.).

Noua linie de frontieră proiectată nu cuprinde nici un loc de linie ferată, și nu prejudiciază nici legăturile de comunicație românești și nici pe cele ungurești, din contră, le avantajează pe amândouă. Față de situația actuală, toată deosebirea ar fi că, în valea Mureșului, ar fi gară de frontieră, în loc de Mireșteu, Iernutul, iar în valea Târnavei Mici, în loc de Coroi Sânmartin, ar fi Cetatea de Baltă.

Din punct de vedere național românesc, acest proiect ar fi foarte avantajos, pentru că în cazul că s-ar realiza, ar reveni României cea mai compactă populație românească Năsăudeană, cea mai conștientă și cea mai bogată crescută în curs de decenii, într-un spirit național puternic, grație numeroaselor instituțiuni culturale, în schimb, satele românești care s-ar ceda, sunt situate în mare parte,

prin văi și sunt inferioare ca dezvoltare. Considerând importante interese românești, am obținut asigurarea că Guvernul român își va însuși cu siguranță planul acestui schimb. Din punct de vedere Unguresc, acest proiect ar repara cel mai mare defect al hotărârii de la Viena: ar reîngloba aproape în întregime cel mai mare ținut compact Unguresc rămas în contact imediat cu regiunea secuiască, adică energica, harnica și bine înstărita Ungurime din Târnava-Mică.

Curba ce ar face-o linia de hotar proiectată, n-ar fi cu mult mai mare decât aceea pe care a trasat-o - cu câțiva kilometri mai sus - hotărârea de la Viena, evident, pentru ca să poată reveni la Ungaria bazinul de gaz metan de la Sărmaș, care alimentează Turda și Uioara și, să nu despartă cu hotarul țării de regiunile industriale alimentate de acest bazin, deoarece încă aceleași interese cer ca nici Târgu-Mureș, căruia i se prevede un viitor cu o industrie mai puternică, să nu fie lipsit de sondele de la Saroș, care îl alimentează. Acest punct de vedere ar motiva luarea în considerare a acestui proiect.

Biblioteca Academiei Române, Victor Moldovan, *Memorii*, vol. VI, pp. 242-245.

2.

Obiectiv:

Comunitatea etnică din Bistrița (Nösen) - Reghinul Săsesc

În urma trasării graniței în Transilvania, orașele Bistrița, împreună cu 32 de localități săsești și Reghinul Săsesc, cu 10 localități săsești, cu aproximativ 35-40.000 de sași/nemți⁵³, au revenit Ungariei. Acordul nemților cu guvernul maghiar, respectiv protecția acestora pe teritoriul Ungariei, prevede în articolul 3 posibilitatea de evacuare a acestor comunități în Germania. Deoarece în această privință nu s-a luat nici-o hotărâre, este necesar și trebuie luată atitudine, arătând punctul de vedere al conducerii acestei comunități etnice germane, care-și sprijinită șederea și rămânerea în acest spațiu, pe baza motivelor politice, economice și culturale enumerate în continuare.

1. Linia principală de cale ferată Oradea-Cluj Napoca-Brașov a fost atribuită României prin triumphiul situat la est de Cluj. Aici, la Râzboieni se intersectează cu așa numitul *Inel Feroviar Secuiesc*, care lega până acum teritoriul maghiar închis al Ciucului și Trei Scaune cu această linie principală. Acest teritoriu maghiar, din punctul de vedere al desfășurării traficului a fost smuls, prin împărțirea teritorială, de la Ungaria, condiție neacceptabilă pentru unguri.

⁵³ În continuare am utilizat termenul care era încetățenit în zona de unde provenea autorul memoriului, acela de sași - n.n.

Această situație poate și chiar trebuie să fie eliminată, prin construirea unei linii scurte de racordare la linia existentă Cluj-Napoca-Dej-Satu Mare, care face legătura între *Inelul Feroviar Secuiesc* și linia principală. Această linie va trebui să treacă prin Bistrița și Reghinul Săsesc. Astfel, totodată este facilitată racordarea acestui teritoriu populat de sași la cea mai scurtă conexiune continentală, Galați-Hamburg. Mai departe, nu sunt necesare în continuare unele referiri care să sublinieze importanța faptului că, de-a lungul acestei linii, la o importantă ramificație și punct de trecere, rămâne o comunitate etnică cu o puternică și absolută conștiință germană.

2. Datorită acestei linii feroviare de conexiune, acestei comunități germane i se oferă posibilitatea dezvoltării unei vieți economice, astfel încât întreg teritoriul locuit de ea să poată fi exploatat din punct de vedere economic. Acesta înseamnă că teritoriul a fost făcut util economic și dezvoltat conform planurilor, de către Germania. Existența posibilităților economice menționate este dovedită prin prezența și întărirea continuă, de zeci de ani, a evreilor în zona Dej-Bistrița. Intră în discuție aici fructele, care, prin extinderea planificată a stocului de bază existent, prin calitate și cantitate, atârnă în balanța cântarului. De asemenea, vinurile nobile, tari, deosebit de gustoase, ouă, unt, porci și bovine pentru carne. Bogăția lemnului din această regiune a asigurat Reghinului Săsesc, încă dinaintea războiului mondial, o poziție economică însemnată (plutăritul pe Mureș). Depozitele de minereu din zonele Rodna și Bârgău ar trebui avute în vedere.

3. Cultural, cele două zone ale sașilor transilvăneni înseamnă, datorită conștiinței lor nepătate, pilonul de susținere, puternic și necesar, a germanilor din Ungaria.

Însă condiția fundamentală este aceea de a se lua măsuri de siguranță, în cazul unei contestări a înțelegerilor mai sus amintite. Experiențele noastre din est reclamă stabilirea univocă a acestei posibilități și a acestui pericol. Un sentiment de siguranță puternic ar fi fost transmis chiar de la început, dacă teritoriul săsesc ar fi constituit *un teritoriul administrativ individual, ca un comitat de sine stătător, a cărui administrație, jurisdicție și finanțele să fie sub conducere germană* (s.n.). Pornind de la acesta, toate teritoriile cu populație germană și cu o economie prosperă, trebuiau conștientizate asupra responsabilității germane în favoarea obligațiilor acestora, astfel încât în continuare, comercianții germani să devină intermediarii economici, în locul evreilor și a marilor proprietarilor maghiari de pământ. Puterea interioară a acestei comunități se bazează atât pe specificul național, cât și pe puternica influență și protecție asigurate de Germania.

Aquisul direcțiilor politice și culturale, precum și cea materială, permit acestei comunități conducerea și rezolvarea acestei probleme național-socialiste.

1. În mod firesc, din punct de vedere politic această comunitate va fi subordonată evident liderului comunităților etnice germane din Ungaria, fiind încadrată în același timp acestei etnii. Președintele cercual al Bistriței, Robert Clemens și cel al Reghinului Săsesc, Dr. Keintzel, nu numai că pun la dispoziție formațiunile politice deja existente, ci numesc, din rândurile acestei populații, oficialii și specialiștii calificați, necesari ocupării și gestionării sectoarelor financiare și juridice.

2. Din punct de vedere economic, comunitatea din Bistrița are o sucursală a Casei Generale de Economii Sibiu, ca un pion central pentru importantele cooperative de credit Raiffeisen nou constituite în toate localitățile. Asociația Agricolă Bistrița a terminat toate lucrările premergătoare pentru ridicarea unei fabrici de procesare a laptelui, în care asociația similară din Reghinul Săsesc poate fi cooptată oricând. Președintele filialei Bistrița a Societății de Asigurări Transilvania așteaptă să fie numit președintele tuturor sucursalelor existente în Ungaria. Firma Clemens Robert & Prall dispune de experiență în domeniul exportului de fructe și vin precum și în negoțul cu lemne.

Prin încadrarea corespunzătoare a numeroaselor funcții de către germani, această firmă poate deveni punctul central al exportului german. Bistrița este sediul unei cooperative noi de perii, a unei cooperative mari de curelari (șelari), cu materie primă proprie, a uneia de tâmplărie și a uneia de pielărie fină. În afara unui mare atelier de reparații de autovehicule, este și locul încă sănătos al meșteșugurilor și comerțului, cu posibilități de dezvoltare. Viața economică în prag de moarte a Reghinului s-ar putea reface și prospera din nou, prin o soluție germană. Experiența din domeniul comerțului cu lemne ar putea fi din nou folosită. În legătură cu mineritul și eventualele perspective de exploatare, este competent Dr. Kräutner, de la Institutul de Geologie din București, bistrițeanul care a explorat deja terenul.

3. Edificiile culturale a ambelor teritorii au avut însemnătate deosebită asupra germanității din Ungaria. În primul rând este de menționat Gimnaziul Superior Evanghelic din Bistrița. La acesta se adaugă o școală profesională și o școală de ucenici, cu specializarea în comerț. Reghinul Săsesc are un Gimnaziu Inferior, cu predare mixtă. Susținerea național-socialistă a acestor instituții, care beneficiază de tradiția germană, ar însemna o contribuție decisivă la întărirea germanilor din Ungaria, care nu poate fi menținută și fortificată în nici un caz, doar prin măsuri politice.

Bistrița deține și o școală agricolă, a cărei susținere ar influența pozitiv țărănimea germană din Ungaria, deoarece conducătorul ei actual este una dintre cele mai puternice personalități a acestei comunități, atât profesional cât și de talie internațională. Lucrarea începută și realizată de vecinătăți și de asociațiile sociale și culturale din orice sferă va trebui firește, continuată și consolidată.

Țin că atrag atenția și asupra faptului că, este necesar din motive tactice hotărâtoare, ca aceste direcții culturale, în special școlile, să fie menținute și o eventuală evacuare, să fie gândită în decursul următorilor doi ani. Aceasta, deoarece o restrângere parțială a activității sau desființarea lor, ar putea fi interpretată de maghiari și guvernul lor ca un semn de slăbiciune, ce nu ar fi văzută ca o poftă de viață vie, din sânge german și ar fi semnul ca *stattul* să intervină în celelalte teritorii cu populație germană.

Bistrița și Reghinul Săsesc sunt capete de pod ale politicii naționale. În cazul în care nu se va renunța la capătul puternic reprezentat de regiunea sudică, aceste teritorii ar trebui păstrate chiar și azi – deși aparent de prisos - cel puțin ca și apărare din flanc.

Berlin, 6.9.1940 .

Scris manu propriu, dr. Fritz Holzträger.

Adrian Onofreiu, *Timeea Daralczi, Două misiuni imposibile...*, pp. 229-232.